

Grażyna Stojak

Kowalówka. Miejsce, gdzie piękno jest ukryte...

Kowalówka – a place where beauty lies dormant...

Przydrożna szarość i zaskoczenie

Gmina Cieszanów zaskakuje nas swoimi zabytkami. Kierując się na Roztocze, mijamy drewnianą cerkiew, która na pierwszy rzut oka wcale nas nie zachwyca – ani swą dość okazałą bryłą, ciężko osadzoną w pejzażu, ani bezpośrednim położeniem przy drodze, ani prostotą drewnianej architektury, poprzedzonej kolumnowym portykiem... i nie zmusza nas do zatrzymania. Jej poszarzałe od deszczów deski i wysmagane wiatrami dachy z kopułą są jak „przydrożny ptak”, niewyróżniający się swoim upierzeniem w otoczeniu. Ale jeśli ktoś podda się temu chwilowemu złudzeniu, to wiele straci! Już po wejściu do środka cerkwi, dziś kościoła rzymskokatolickiego, okazuje się, że jest to piękny „kolorowy ptak”. „Ptak” cudownie malowany! I doznaje się uniesienia...

Cerkiew wczoraj – kościół dziś

Warto zatem zagłębić się w karty dziejów tego zabytku, który od pokoleń trwa w tym miejscu na straży dziejowego porządku, tyleż samo wiary, jak i historii tych ziem. Dawniej miejscowość, w której znajduje się cerkiew, nosiła nazwę Żuków, czy jak chcą rdzenni mieszkańcy tych ziem – Żukiv; dziś to Kowalówka. Zmianę tę przyniosły lata po 1945 roku, które nadały całej miejscowości nazwę przedwojennego przysiółka i dlatego od ponad pół wieku w informacjach turystycznych widnieje zapis, że dziewiętnastowieczna cerkiew, niegdyś greckokatolicka, pw. Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy, znajduje się w Kowalówce.

Ostatnie ćwierćwiecze XX wieku przyniosło jeszcze jedną zmianę – statusu prawnego. W 1987 roku cerkiew została objęta ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków pod numerem A-242¹. Jest to więc zabytek chroniony prawem.

Cerkiew obecnie jest użytkowana jako kościół obrządku rzymskokatolickiego pod wezwaniem Narodzenia NMP. To kościół filialny dla parafii w Cieszanowie,

a jej proboszczem jest ks. Stanisław Mizak. Trzeba przyznać, że jest on miłośnikiem zabytków: pomimo starszego już wieku oddaje się z pasją ochronie zarówno rzymskokatolickiego kościoła w Cieszanowie, jak i dawnych greckokatolickich cerkwi w Kowalówce i Gorajcu, które ma pod opieką. Jego wielkie zaangażowanie w odnowę ikonostasów w obu wspomnianych powyżej obiektach oraz ich zabezpieczenie przed włamaniami zasługuje na zauważenie i odnotowanie.

Jeśli ktoś zechce wejść do cerkwi i ją zwiedzić, do czego gorąco zachęcam, to należy pojechać do nieodległej parafii w Cieszanowie i wraz z proboszczem udać się do Kowalówki.

Miejsce cerkwi na łamach literatury i naukowych badań

Podstawowym kompendium wiedzy w tym zakresie jest karta ewidencyjna obiektu opracowana przez Eugeniusza Zawałenia w 1997 roku². Została ona opracowana z dużym znanstwem przedmiotu i zgromadzeniem faktów historycznych. Poprzedzała ją karta ewidencji zabytków z 1961 roku (tzw. „zielona karta”), opracowana przez A. Stelmacha³. Bacząc na to, że sporządzono ją w trudnych powojennych latach, trzeba przyznać, że odznacza się wyraźnym wkładem pracy w zbiorze informacji o cerkwi i jej wyposażeniu. Ostatnie lata przyniosły natomiast dokumentację konserwatorską ikonostasu zachowanego w cerkwi, wykonaną przez Małgorzatę Dawidiuk i przechowywaną w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu.

Związanych informacji o zespole cerkiewnym w dawnym Żukowie, dziś przysiółku Kowalówka, dostarcza nota w katalogu pamiątek i zabytków kultury ukraińskiej w Polsce, opracowana przez A. Saładiaka⁴. Jest również wymieniony w spisie zabytków architektury i budownictwa w Polsce, jako zabytkowy zespół cerkwi greckokatolickiej w Kowalówce, wchodzący w skład zabytków gminy Cieszanów⁵. Nie bez znaczenia jest wyszczególnienie tejże cerkwi w albumowym wydawnictwie o świa-

towym zasięgu, przygotowanym dla społeczności ukraińskiej, w katalogu poświęconym cerkwiom przemyskiego dekanatu pogrążonym w ruinie. Jako miejsce usytuowania świątyni podano Żukiw, który jest jedną z poprzednich nazw miejscowości⁶. Przemiany, jakim podlegały cerkwie na terenie dawnego województwa przemyskiego, opisano w publikacji *Losy cerkwi w Polsce po 1944 roku*, co uzupełnia informacje o historii najnowszej omawianego obiektu⁷.

Z kart historii cerkwi

Cerkiew zbudowano najprawdopodobniej na miejscu starszej, także drewnianej, którą wyżej wymienione opracowania wiążą z końcem XVII lub II połową XVIII wieku. Z racji licznych zniszczeń została gruntownie przebudowana w 1813 roku, uzyskując nowy kształt babinica i sanktuarium. Do kolejnej przebudowy doszło w latach 1899-1900; zmieniono wówczas architekturę nawy i poszerzono bryłę cerkwi o ramiona transeptu. Tak ukształtowana cerkiew przetrwała do chwili obecnej, choć w I połowie XX wieku była wielokrotnie uszkodzona podczas działań I i II wojny światowej. Kolejną zmianę przyniósł 1947 rok, gdy cerkiew zaadaptowano na kościół rzymskokatolicki, wprowadzając zmiany w wyposażeniu stosowne do nowego obrządku.

Cerkiew dzisiaj

Obecnie cerkiew znajduje się przy głównej drodze biegnącej przez wieś. Usytuowana jest w otoczeniu przedzonego starodrzewia, a także pozostałości zespołu cerkiewnego: parawanowej, murowanej dzwonnicy z XIX wieku, przeznaczonej na 5 dzwonów, metalowego krzyża nagrobnego, będącego pozostałością przycerkiewnego cmentarza oraz – w pewnej odległości – nieczynnego cmentarza greckokatolickiego i dwóch kapliczek o dziewiętnastowiecznym rodowodzie, znajdujących się we wsi obecnie noszącej nazwę Kowalówka.

Omawiana cerkiew – w wyniku licznych przekształceń – jest budowlą założoną na planie krzyża greckiego, w którym babiniec i sanktuarium są zbudowane na planie kwadratu o takiej samej wielkości, zaś ramiona transeptu założono na obrysie prostokąta i zamknięto trójbocznie. Nawa stanowi najobszerniejszą część planu, także na obrysie kwadratu. Budowla usadowiona jest na podmurówce z kamienia łamanego łączonego zaprawą wapienną. W obrębie podwaliny występuje konstrukcja na nakładkę z ostatkami, zaś ściany zbudowane są według konstrukcji zrębowej, łączonej na „jaskółczy ogon”. Jak podaje Zawaleń w karcie ewidencyjnej zabytku, konstrukcja zrębowa jest obecna także w tamburze nawy, w górnej części sanktuarium i babinica, natomiast pseudokopułki ramion transeptu i kopuła nawy posiadają konstrukcję szkieletową, oszalowaną poziomo po wewnętrznej i zewnętrznej stronie. Ściany cerkwi mają szalunek pionowymi deskami z listwami, które pod okapami zwieńczone są profilowanymi gzymsami. Babiniec poprzedzony jest gankiem, złożonym z betonowego podestu oraz usadowionego na nim portyku otwartego na zewnątrz czterema pseudokolumnami widocznymi od frontu. Dwie kolejne pseudokolumny usytuowane są po obu bokach portyku i wraz z poprzednimi, widocznymi na wprost wejścia, podtrzymują dwuspadową więźbę dachową nad portykiem. Latarnie

oraz portyk posiadają zwieńczenie kutymi krzyżami z żelaza. W wewnętrznej zrębowej konstrukcji ściany, między nawą a sanktuarium założono drewnianą przegrodę ikonostasową, o tradycyjnie zakomponowanych otworach drzwiowych, zaopatrzonych w diakońskie drzwi po bokach i carskie wrota pośrodku. Jak wyszczególnia Zawaleń, zrąb pomiędzy nawą a babinicem posiada wycięcie w kształcie łuku odcinkowego. Analogicznego kształtu łuków można dopatrzeć się w otworach pomiędzy przestrzemią nawy i ramionami transeptu, natomiast ściana zachodnia posiada dostawiony chór śpiewaczy. Nie jest on związany konstrukcyjnie ze zrębem ściany, lecz wsparty na dwóch parach drewnianych podpór w formie słupów. Barierkę tworzą dwie poziome belki, przy czym górna ma kształt profilowanej poręczy. Są one szczelnie wypełnione pionowymi elementami, od strony nawy widzianymi jako płaskie deski, dzięki czemu tworzą jednolity balkon chóru.

Dzieła sztuki i religii w szarości drewna ukryte

W cerkwi zachowało się nieliczne wyposażenie. Należy do niego zespół ołtarzy cerkiewnych: ołtarz główny pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy (II poł. XIX w.), ołtarz boczny pw. św. św. Piotra i Pawła (II poł. XIX w.), ołtarz boczny z ikoną św. Mikołaja (ok. poł. XVIII w.). Do cennych zabytków sztuki cerkiewnej należy zaliczyć malowidło ściennie z przedstawieniem *Sądu Ostatecznego*, znajdujące się we wnętrzu kopuły nad babinicem (II poł. XIX wieku). Styl późnobarokowy reprezentuje kropielnica pochodząca z II poł. XVIII wieku, będąca dziełem ośrodka kamieniarskiego w Bruśnie. Zespół eklektycznego wyposażenia, głównie z II połowy XIX wieku, stanowią: krucyfiks, ławka i para stall. Dopełnieniem jest nieco późniejszy feretron z przedstawieniem Matki Boskiej i św. Stefana, a także dwudziestowieczny konfesjonał.

Na ścianach babinica zachowała się polichromia patronowa, typowa dla architektury cerkiewnej okresu, w którym powstała. U góry widnieje „Sąd Ostateczny”, zaś na chórze – przedstawienie Króla Dawida.

Ikonostas najcenniejszym zabytkiem

Osobne miejsce w cerkwi zajmuje ikonostas, jednak bez carskich wrót i południowych diakońskich drzwi. Do wykonania ikonostasu zastosowano techniki stolarskie, snycerskie, malarskie i pozłotnicze. Ikony zostały wykonane tłustą temperą na gruntowanym drewnianym podłożu, a ich autorem jest Michał Rudkiewicz (Rudkowyc) ze szkoły żółkiewskiej. Styl ikonostasu został określony jako renesansowo-barokowy, ludowy⁸. Poszczególne ikony zostały opisane, sfotografowane i merytorycznie opracowane przez A. Stelmacha i K. Kieferling. Dopełnieniem tej dokumentacji jest program prac konserwatorskich ikonostasu w cerkwi w Kowalówce autorstwa M. Dawidiuk⁹, na zlecenie parafii rzymskokatolickiej w Cieszanowie. Zawiera on dokładny opis ikonostasu z sumarycznym omówieniem stanu zachowania zabytku, czasu powstania ikon, a także programem prac konserwatorskich przy ikonostasie i poszczególnych ikonach.

W 2007 roku rozpoczęto kompleksowe prace, mające na celu przywrócenie pierwotnego wyglądu ikono-

stasu. Nie należały one jednak do łatwych, m.in. ze względu na stan jego zachowania, a także w związku z dużą rozpiętością czasową powstawania ikon, która oscylowała pomiędzy XVII a XX wiekiem. Zwraca na to uwagę w dokumentacji konserwatorskiej tego obiektu M. Dawidiuk: „Ikonostas o wymiarach: szerokość – 800 cm, wysokość – 760 cm, znajduje się na południowej ścianie cerkwi. Został ustawiony wtórnie i zmieniony zarówno w konstrukcji, jak i układzie ikonograficznym; nie stanowi spójnego dzieła sztuki, jednorodnego pod względem formalnym i stylistycznym. Ikonostas składa się z 5 rzędów, rozczłonkowanych na kwatery, przy pomocy dekoracji snycerskich. Większość ikon pochodzi z XVIII w., namalowana z przeznaczeniem do przedmiotowego ikonostasu. Diakońskie wrota datowane są na XVII w., ikony z predelli – XIX wiek – wykonano na płótnie”¹⁰.

Ikonostas, jaki znajdował się w świątyni w ostatnich latach, został podzielony elementami architektonicznymi na pięć rzędów wypełnionych ikonami. Zostały one ułożone symetrycznie po bokach pionowej osi, zaakcentowanej na linii ołtarza szerszą płaszczyzną z carskimi wrotami. Dolna, najwyższa kondygnacja ikonostasu, rozczłonkowana została trzema arkadowymi otworami carskich i diakońskich wrót na cztery pola. Umieszczono w nich dwie główne ikony: *Bogurodzicy* i *Pantokratora* oraz dwie chramowe: *Chrztu w Jordanie* i *Narodzenia Maryi*. W drugim rzędzie, tzw. świątecznym, znajdowało się 10 (obecnie dwie) ikon prazników i dwie sceny ewangeliczne, z *Ostatnią Wieczerzą* na osi głównej. Czwarty rząd, z ośmioma apostołami i dwoma praznikami, ujęty został po bokach malowanymi wazonami. W piątym rzędzie, po bokach *Deesis*, ustawiono po dwóch apostołów. Ponad apostołami najbliższymi *Deesis* umieszczonych zostało osiem medalionów ze starotestamentowymi prorokami i patriarchami. W zwieńczeniu znajdowała się ujęta w medalionie *Matka Boska Orantka – Mater Omnium* i grupa *Ukrzyżowania*. Dekoracja ikonostasu była skromna, wzbogacona jedynie w medalionach. Relief ikonostasu został wykonany jako płaski, z przewagą ornamentu roślinnego¹¹.

U góry, po bokach ikonostasu, na dwóch ścianach ośmiobocznego bębna kopuły zawieszono zostały jeszcze po trzy ikony, z pierwotnego drugiego rzędu ewangelicznego, i po dwa medaliony. Patrząc na rozmieszczenie tych ikon można przypuszczać, że ikonostas został pierwotnie zbudowany według tradycyjnego renesansowego schematu, z zachowaniem równowagi elementów poziomych i pionowych, z dominantą akcentu wertrykalnego jedynie na osi ołtarza. Równowaga ta została jednak zatracona najprawdopodobniej podczas odnawiania cerkwi w 1902 roku. Gdy ikonostas został ustawiony w cerkwi wtórnie, zredukowane były ikony boczne w drugim rzędzie oraz obniżono część ikon rzędu apostołskiego. W tym układzie ikony te utraciły jednak związek z *Deesis*, zarówno kompozycyjny, jak i treściowy¹².

Analiza stanu zachowania ikon oraz konstrukcji ikonostasu, a także ustalenie przyczyny zniszczeń stały się punktem wyjścia do podjęcia działań mających na celu prawidłową ochronę tego zabytku, którego ogólny stan zachowania był bardzo słaby. Poszczególne kondygnacje i części ikonostasu były niestabilizowane. Obiekt został częściowo zdekompletowany, brakowało dwunastu

prazników, carskich wrót, prawego skrzydła wrót diakońskich, małej ikony, która powinna znajdować się nad diakońskimi wrotami z prawej strony. Brakowało także detali stolarskich i snycerskich, szczególnie w rzędzie proroków oraz w ikonie *Mater Omnium*. Podobnie w rzędzie namiestnym, po zewnętrznych krawędziach, wyraźnie brakowało dekoracji snycerskich bądź ikon¹³.

Charakter zniszczeń wynikał przede wszystkim z długoletniej i niewłaściwej ekspozycji i użytkowania obiektu. Ikonostas szczególnie ucierpiał w wyniku wtórnego ustawienia, jakie miało miejsce podczas remontu cerkwi na początku XX wieku. Wówczas poszczególne kwatery z ikonami przytwierdzono bezpośrednio do ścian, stosując gwoździe od strony lica ikony. Ponadto obiekt na przestrzeni stuleci eksploatowany był w bardzo różnych warunkach klimatycznych, będąc narażonym na częste zmiany temperatury i wilgotności. Całkowicie przemalowany został rząd namiestny w dolnej strefie ikonostasu. Natomiast w górnej części, w partiach konstrukcji i elementów snycerskich, przemalowano lokalnie ikony, co było wynikiem wielokrotnego ich odnawiania¹⁴.

Analizując stan zachowania ikon w ikonostasie przed konserwacją, należy podkreślić, że doszło miejscami do znacznego ich przemalowania. Ponadto zauważono w wielu partiach złuszczenie warstwy malarskiej, ubytki warstwy oryginalnej, spękania farby i wykruszenia. Cała powierzchnia pokryta była siatką spękań z tendencją do wyłuszczeń. Na całości dały się zauważyć liczne przetarcia i pociemniały werniks. Detale snycerskie i profilowane listwy zostały całkowicie przemalowane. Ubytki drewna w zakresie detalu snycersko-rzeźbiarskiego szacowano na ok. 10 – 15%. Z badań konserwatorskich, polegających na wykonaniu odkrywek sondażowych w obrębie całego ikonostasu, wynikało, iż pod warstwą przemalowań zachowały się srebrzenia, pokrywające całą strukturę obiektu. Wszystko to kwalifikowało ikonostas do kompleksowych prac, w zakresie stabilizacji jego zabytkowej struktury, poprzez przywrócenie i wzmocnienie właściwości konstrukcyjnych elementów drewnianych. Dlatego zapadła decyzja o podjęciu prac konserwatorskich, zmierzających do całościowej renowacji ikon, detali i ornamentów. Duży nacisk postanowiono położyć na rekonstrukcje snycersko-rzeźbiarskie oraz ich wierność w odwzorowaniu oryginału.

Perły zawsze leżą głęboko

Ze względu na wysoką wartość zabytkową, historyczną i estetyczną obiektu, zaplanowano działania konserwatorskie, które nie wiązałyby się z poważniejszą ingerencją w substancję zabytkową. Stało się to możliwe przy odpowiednim doborze metod, materiałów i środków, sprawdzonych w praktyce konserwatorskiej. Rekonstrukcji ubytków malarskich i złoceń postanowiono dokonać zgodnie z parametrami występującymi w oryginale lub w sposób zbliżony do nich. Ponieważ ponad 1/3 złoceń została oszacowana do przeloczenia, zasadniczym problemem konserwacji estetycznej stało się umiejętne scalenie złoceń i srebrzeń, w celu uniknięcia dysproporcji pomiędzy różnym stanem zachowania poszczególnych ikon i rekonstruowanych detali snycerskich. Obecnie prace konserwatorskie przy ikonostasie są na finiszu. Końcowy odbiór prac

oraz ukazanie ikonostasu w pełnej krasie przypadnie na ostatnią ćwierć 2010 roku. Będzie to uwiecznienie sukcesem kilkuletnich starań o przywrócenie blasku ikon z ikonostasu w Kowalówce-Żukowie.

Dwuletnie starania o przywrócenie utraconego blasku zabytkom pokazały, że stara prawda mówiąca o tym, że *w życiu, tak jak i na morzu, są przypływy i odpływy, ale prawdziwe perły leżą głęboko* – jest jak najbardziej aktual-

na. Trzeba było wielkiego zaangażowania oraz pracy wielu osób, aby przywrócić pierwotny kształt i formę dziełom, dziś znów jaśniejących blaskiem. Nie byłoby to możliwe bez udziału społeczeństwa! W opisanym powyżej zabytku była i jest nadal zaangażowana społeczność lokalna: władze samorządowe, mieszkańcy miejscowości i proboszcz, którzy dzielnie wspomagał wysiłki konserwatorów i urzędników.

-
- ¹ Podkarpacki rejestr zabytków nr A 242 (dawny *Rejestr zabytków województwa przemyskiego*).
- ² Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, *Cerkiew gr.-kat. p.w. Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy, ob. Kościół Rzym.-kat., fil. P.w. Narodzenia NMP*, opr.: Eugeniusz Zawaleń, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Przemyślu, Przemyśl 1997.
- ³ Karta ewidencji zabytków (tzw. „zielona karta”), Państwowa Służba Ochrony Zabytków w Przemyślu, opr. A. Stelmach, Przemyśl 1961.
- ⁴ (red.) A. Saładiak, *Pamiętki i zabytki kultury ukraińskiej w Polsce*, Warszawa 1993, s. 280.
- ⁵ (red.) M. Różewicz, *Spis zabytków architektury i budownictwa w Polsce*, T. 33, W. Wlazło, *Województwo przemyskie*, Warszawa 1998, s. 26.
- ⁶ (red.) O. Iwanusiw, *Cerkwia w runi*, St. Catherines, 1987, s. 275.
- ⁷ R. Brykowski, *W sprawie architektury cerkiewnej województwa rzeszowskiego po 33 latach*, [w:] pr.zb., *Losy cerkwi w Polsce po 1944 roku*, Rzeszów 1997, passim.

- E. Zawaleń, *Z problematyki ochrony zabytków architektury w Przemyskiem po roku 1947*, [w:] pr.zb., *Losy cerkwi w Polsce po 1944 roku*, Rzeszów 1997, passim.
- ⁸ K. Notz, *Zabytki powiatu cieszanowskiego*, rękopis IV 5836, Biblioteka Narodowa, s. 82.
- ⁹ M. Dawidiuk, *Program prac konserwatorskich wraz z kosztorysem ikonostasu w cerkwi w Kowalówce-Żukowie*, Wojewódzki Urząd ochrony Zabytków w Przemyślu, 2007. Wydruk komputerowy, niepublikowany.
- ¹⁰ Dawidiuk, dz.cyt., s. 2.
- ¹¹ A. Stelmach, karta ewidencyjna zabytków ruchomych – karta zbiorcza: Ikonostas. WUOZ, 1969.
- ¹² Tamże.
- ¹³ Dawidiuk, dz.cyt., s. 3.
- ¹⁴ Tamże.

Streszczenie

Gmina Cieszanów zaskakuje nas swoimi zabytkami. Kierując się na Roztocze, mijamy drewnianą cerkiew, która na pierwszy rzut oka wcale nas nie zachwyca. Wiele jednak zyskuje przy bliższym poznaniu, przede wszystkim za sprawą cennego ikonostasu.

Cerkiew znajduje się w miejscowości dawniej noszącej nazwę Żuków, dziś – Kowalówka. W 1987 roku została objęta ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków pod numerem A-242. Obecnie jest użytkowana jako kościół obrządku rzymskokatolickiego pod wezwaniem Narodzenia NMP. To kościół filialny dla parafii w Cieszanowie, a jej proboszcz, ks. Stanisław Mizak, jako prawdziwy miłośnik zabytków, z pasją oddaje się ochronie zarówno rzymskokatolickiego kościoła w Cieszanowie, jak i dawnych greckokatolickich cerkwi w Kowalówce i Gorajcu.

Najważniejszymi źródłami wiedzy na temat cerkwi są obecnie: karta ewidencyjna obiektu opracowana przez Eugeniusza Zawaleń w 1997 roku (poprzedzała ją karta ewidencji zabytków z 1961 roku, zwana „zieloną kartą”, opracowana przez A. Stelmacha), dokumentacja konserwatorska ikonostasu zachowanego w cerkwi, wykonana przez Małgorzatę Dawidiuk i przechowywana w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, nota w katalogu pamiątek i zabytków kultury ukraińskiej w Polsce,

Abstract

Cieszanów district can surprise us with its historic monuments. Heading for the Roztocze region, we pass a wooden Eastern Catholic church which, at first glance, is not at all appealing. However, it gains much when we look at it more closely, and particularly at the valuable iconostasis.

This Eastern Catholic church is located in a place formerly known as Żuków, at present as Kowalówka. In 1987, the church was put under legal protection after being entered into the monument register at number A-242. It is currently used as a Roman-Catholic church dedicated to the Birth of the Virgin Mary. It is a filial church of the parish in Cieszanow whose vicar, Rev. Stanisław Mizak, as a genuine lover of architecture monuments, passionately tries to protect both the Roman-Catholic church in Cieszanow, and the old Greek-Catholic churches in Kowalówka and Gorajec.

The most important sources of knowledge about Orthodox churches nowadays are: a register card of the object prepared by Eugeniusz Zawaleń in 1997 (it was preceded by a monument register card from 1961, called “the green card”, prepared by A. Stelmach), conservation documentation of the iconostasis preserved in the church, made by Małgorzata Dawidiuk and kept in the Archive of the Voivodeship Monument Protection Office in Przemyśl, a note in the catalogue of historic mon-

opracowana przez A. Saładiaka oraz publikacja *Losy cerkwi w Polsce po 1944 roku*.

Cerkiew zbudowano najprawdopodobniej na miejscu starszej, także drewnianej, którą wyżej wymienione opracowania wiążą z końcem XVII lub II połową XVIII wieku. Z racji licznych zniszczeń została gruntownie przebudowana w 1813 roku, a następnie w latach 1899-1900. Była wielokrotnie uszkodzana podczas działań I i II wojny światowej. Kolejną zmianę przyniósł 1947 rok, gdy cerkiew zaadaptowano na kościół rzymskokatolicki.

Cerkiew usytuowana jest w otoczeniu przerezanego starodrzewia, a także pozostałości zespołu cerkiewnego. Budowla założona jest na planie krzyża greckiego, w którym babiniec i sanktuarium są zbudowane na planie kwadratu o takiej samej wielkości, zaś ramiona transeptu założono na obrysie prostokąta i zamknięto trójbocznie.

Warto zwrócić uwagę na zachowane, nieliczne elementy wyposażenia: zespół ołtarzy cerkiewnych, malowidło ściennie z przedstawieniem *Sądu Ostatecznego* (II poł. XIX w.), kropielnicę (II poł. XVIII w.), krucyfiks, ławkę i parę stall (II poł. XIX w.), a także feretron z przedstawieniem Matki Boskiej i św. Stefana oraz dwudziestowieczny konfesjonał.

Najcenniejszym zabytkiem omawianej cerkwi jest jednak ikonostas autorstwa Michała Rudkiewicza (Rudkowycza) ze szkoły żółkiewskiej. Jego styl określony został jako renesansowo-barokowy, ludowy. W 2007 roku rozpoczęto kompleksowe prace, mające na celu przywrócenie pierwotnego wyglądu ikonostasu. Nie należały one jednak do łatwych, m.in. ze względu na stan jego zachowania, a także w związku z dużą rozpiętością czasową powstawania ikon, która oscylowała pomiędzy XVII a XX wiekiem.

Ze względu na wysoką wartość zabytkową, historyczną i estetyczną obiektu, zaplanowano działania konserwatorskie, które nie wiązałyby się z poważniejszą ingerencją w substancję zabytkową. Stało się to możliwe przy odpowiednim doborze metod, materiałów i środków, sprawdzonych w praktyce konserwatorskiej. Obecnie prace konserwatorskie przy ikonostasie są na finiszu. Końcowy odbiór prac oraz ukazanie ikonostasu w pełnej krasie przypadnie na ostatnią ćwierć 2010 roku. Będzie to uwieńczenie sukcesem kilkuletnich starań o przywrócenie blasku ikon z ikonostasu w Kowalówce-Żukowie.

uments of Ukrainian culture in Poland, prepared by A. Saładiak and the publication entitled *The fate of Eastern Catholic churches in Poland after 1944*.

The church must have been built to replace an older, also wooden one, which the above mentioned literature associates with the end of the 17th or the 2nd half of the 18th century. Because of serious damage the church was completely rebuilt in 1813, and then during the years 1899-1900. It was repeatedly damaged during military activities of the World Wars I and II. Another change occurred in 1947, when the Eastern Catholic church was adapted to serve as a Roman-Catholic one.

The church is surrounded by thinned out ancient woods, and located within the remnants of an old Eastern Catholic complex. The building was laid on the plan of a Greek cross, in which the porch known as 'babiniec' and the sanctuary were built on the plan of a square of the same size, while the arms of the transept were built on the outline of a rectangle and enclosed on three sides.

The few preserved elements of church fitting are worth noticing: a set of church altars, a wall painting representing *The Last Judgment* (the 2nd half of the 19th c.), a stoup (the 2nd half of the 18th c.), a crucifix, a pew and a couple of choir stalls (the 2nd half of the 19th c.), as well as a feretrum with the representation of the Mother of God and St. Stephen, and a twentieth-century confessional.

Nevertheless, the most valuable item in the discussed Eastern Catholic church was the iconostasis, made by Michał Rudkiewicz (Rudkowycz) from the school of Żółkiew. Its style was defined as a mixture of Renaissance – Baroque and folk. Complex work aimed at restoring the iconostasis to its original glory began in 2007. It was not an easy task, however, e.g. because of its state of preservation, but also because of the time range within which the icons were created stretching from the 17th to the 20th century.

Because of the high historical and aesthetic value of the object, conservation activities were planned in such a way as not to seriously interfere with the historic substance. That was made possible by an appropriate selection of methods, materials and means already tested in conservation practice. Currently the conservation work on the iconostasis is being completed. The final technical acceptance and presentation of the iconostasis in its full splendour will take place in the last quarter of 2010. It will be the successful crowning of several years of efforts to restore the icons from the iconostasis in Kowalówka – Żukow to their former beauty.